

מדרש קהלת זוטא

מאת

שלמה גרינברג

הכת"י של מדרש קהלת (זוטא) שפרקו הראשון מתפרסם להלן נמצא בספריה שעל ידי בית המדרש לרבנים בנויארק. הוא מכורך בכרך אחר עם עוד שלשה ספרים, 1. מדרש שיר השירים (רפים 1a-38a) 2. מדרש קהלת (רפים 63a-38a) 3. מדרש משלי (רפים 63a-86b) 4. פירוש השלש עשרה מרות (רפים 103b-88a). שלשת המדרשים נכתבו על ידי סופר אחר ששמו כנראה היה אהרן, והפירוש על י"ג המדות על ידי סופר אחר ששמו הוא אשר בר' אברהם בר' דוד זצוק"ל.

הכת"י נכתב כולו על יד עב וחזק עם סימני מים מהמאה הטי"ו. זמן הכתיבה הוא בסמוך לשנת ר"ס, כלומר ראשית המאה הטי"ז לספירה הרגילה, צורת הכתיבה היא איטלקית באותיות, דבניות, וראשי הפרקים באותיות מרובעות.

הכת"י מדרש קהלת שלפנינו קרוב הוא מאד לאותו הכת"י שבובר העתיק והוציאו לאור בשנת תרנ"ד, אבל יש ביניהם כמה הבדלים חשובים גם בתוכן וגם בסדר החומר. בהערות נרשמו כל ההבדלים החשובים בין כת"י זה והוצאת בובר, ובין ובין קהלת רבה הוצאת ראם. השתמשתי כמובן גם בר"ד של מדרש קהלת, בילקוט שמעוני הוצאת שלוניקי והוצאות הרגילות. אינני עוסק כאן בשאלת היחס בין המדרש הזה וקהלת רבה והשמעוני וביתר השאלות הכלליות המתעוררות בקריאת הכת"י שלפנינו. כל הרברים האלה נכלל אי"ה כשיעלה בירינו להוציא לאור את כל הכת"י החשוב הזה.

לא אוכל לסיים אפילו הרברים המעטים האלה בלי להביע את תודתי העמוקה לר"ד משה לוצקי שעזר לי בכמה מהערותיו בנוגע לכת"י עצמו, ולפרופסור שאול ליברמן שהאיר את דרכי על כל צער ושעל ושהואיל להוסיף כמה הערות חשובות.

ראשי תיבות וקיצורים:

- ב' - הוצאת בובר.
- ב"ד - בראשית רבה.
- ר"ד - רפוס ראשון.
- ו"ר - ויקרא רבה.
- ילי - ילקוט שמעוני.
- מה"צ - מדרש הגדול.
- קה"ד - קהלת רבה.

קנ

[39 ע"א]

מדרש קהלת

שלשה נביאים נתנבאו דברי קנטרוון ותלו נביאתן בעצמן דברי עמוס דברי ירמיהו דברי קהלת ולא נאמר שלמה; על ידי שאמר² תלוין בהקהל אמר ר' הונא בשם ר' אחא משמר זה נכנס [נומשמ] זה יוצא לשמע חכמתו אשרי עבדיך ואשרי אנשיך אמ' ר' יצחק על שם אז יקהל שלמה (מ"א ח א) נקרא קהלת בן דוד מלך ישראל⁶ בן מלך נביא בן נביא חכם בן חכם אבינוס אמ' ר' אחא בשם ר' אלכסנדר⁷ אשרי אדם שיש לו יתר להתלות בה ר' יודן בשם ר' אליכסנדר⁸ אמ' (לו) לשעבר היה נתלה בזכות עצמן עכשיו הוא נתלה בזכות אביו⁹ בן דוד¹⁰ יודן בשם ר' ירמיה כשוד הזה עד שלא נתחתכו¹¹ גידיו¹² הוא נתלה בגידי עצמו משנתחתכו¹³ נתלה בגידי אחרים כך שלמה לשעבר היה¹⁴ וגו' מלך בירושלים חגי ר' שמעון בן יוחי אשרי אדם שזכה למלוך במקום מלכות. להלן כתב¹⁵ אשרות בעשתרות (רב' א, ד) ברם הכא מלך בירושלים.

הבל הבלים ר' חנניא¹⁶ בשם ר' אחא דבר אחר אמ' דוד ולא פירשו ופרשו שלמה בנו ושלמה אמר דבר אחר ולא פירשו ופרשו רוד אביו דוד אמר אדם להבל דמה (תח' קמר, ד) ולאיוה הבל לא פירש בא שלמה ופירש הבל הבלים ר' שמואל בד חנמני¹⁷ חגי לה בשם ר' יהושע בן קרחה אלו שבעה¹⁸ שאמ' בן קהלת כזה ששופת שבע קדרות זו על גבי זו וכל²⁰ השבעה אין בהם

- 1 ב': ולמה לא נאמר דברי שלמה.
- 2 ב': אלא על ידי איסורין, וב' מתקן לנכון: שאמרין.
- 3 גליון בכתי' הסופר עצמו.
- 4 ב': אשרי אנשיך, אשרי עבדיך (שליכס א, י' ח' א) וגם היל' אינו טביא את הפסוק כחקונו, אבל בקה'ר לנכון.
- 5 ליתא בב', ביל' ובקה'ר, וגם בכתי' נמחק ע"י קיום סלסעלה.
- 6 ב': אבינוס בן אבינוס, וכן ביל' ובקה'ר.
- 7 ב': ר' אחא ב"ר חלבון, וביל' בן אלכסנדר, וב' מחליט שהו טעות אבל הנכון כלפנינו, עיין מדרש ההילים סוף פק'ב הוצ' בובר, רש"י ע"א. ואלכסנדר⁷ במקום אלכסנדר⁷ רגיל מאד בכתי' המורה ובפרש אצל החימנים.
- 8 צ"ל עצמו, כמו שמקן ב'.
- 9 וכ"ה ביל', ב': אבא.
- 10 ב': בן דוד בן ישי.
- 11 ב': נתחתכו.
- 12 ב': גידותיו.
- 13 ב': ומשנתחכו גידותיו הוא.
- 14 צ"ל: שיר השירים אשר לשלמה אבל כאן קהלת בן דוד, כמו שמקן ב'.
- 15 ב': (היושב).
- 16 ב': אלא אחא בשם ר' חנניא. וביל' ובקה'ר: רבי הונא בשם ר' אחא.
- 17 מכאן עד שלמה אמר כי מי יודע מה טוב וכו' נמצא אצל ב' להלן למטה, אבל כ"ה הסדר גם ביל' ועיין הסינון בקה'ר.
- 18 ב' ויל': שבעה הבלים.
- 19 ב' ויל': כאן, ולפנינו צ"ל: כן (כאן). ואולי צ"ל בו, עיין להלן הערה 32.
- 20 ב' ויל': והבל שביעית אין בו ממש, וכ"ה בקה'ר.

קה

מדרש קהלת זוטא

[1]

ממש שלמה אמר כי מי יודע מה טוב לאדם וגו' ויעשם כצל (קה' ה, יב) ולא פירש לאי זו צללא²¹ בא רור ופירש ימיו כצל עובר (תהי' קמר, ד) אם תאמר כצל²² של כותל יש בה ממש צילה של רקל יש בה ממש לאי זה צל [39] ע"ב] ר' הונא בשם ר' אחא כצל של עוף והוא עובר וצילו עובר שמואל אמ' כצילא של רבורות²³ שאין בהם ממש ר' יצחק²⁴ תני ליה בשם ר' יומי²⁵ אלו ז' הבלים שאמ' קהלת כנגד²⁶ ימי בראשית בראשון²⁷ כתי' בראשית ברא אלהים את השמים (בר' א, א) וכת' ביה כי שמים כעשן נמלחו (יש' נא, ו) בשני כתי' יהי רקיע (בר' א, ו) וכת' ינמקו כל צבא השמים (יש' לר, ד) בשלישי כתי' תדשא הארץ (בר' א, יא) וכת' ביה וכל עשבם אוביש (יש' מב, טו) ברביעי כתי' יהי מאורות (בר' שם, יד) וכת' ביה וחפרה הלבנה ובושה החמה (יש' כד, כג) וכו' בחמישי כתיב ישרצו המים (בר' שם, כ) וכת' ביה אסף עוף השמים ורגי הים (צפניה א, ג) בששי כתי' תוצא הארץ נפש חיה (בר' שם, כד) וכת' ביה אסף אדם (נפש)²⁸ ובהמה (צפניה שם) בשביעי לא נברא בו כלום²⁹ וכת' ביה מחלליה מות' יומת (שמות לא, יד) הורא (ו) אמרת במזיד אבל בשונג מביא קרבן ומתכפר לו³⁰ התחיל סידר עליה מזמור שיר ליום השבת ר' יהודה בר' סימון ותני ליה³¹ ר' יהושע בן לוי אילו ז' הבלים שאמ' בוש³² קהלת כנגד ז' עולמות שאדם רואה אותם כיון שיצא ממעי אמו ועד בן שנה הרי הוא מלך³³ הכל מחבקין אותו ומנשקין אותו בן שתים ובן שלש כחוויר בולש בטיט³⁴ כל מה שהוא מוצא נותן לתוך פיו בן עשר גדי מקפץ

21 ולא... צללא' ליתא בכ'. ובילי לאי זה צל (ולא פירש).

22 ובה' ביל, אבל ב': כצילו של דקל, או כצילו של כותל שיש בו ממש אלא איזה צל כצילו של עוף שהוא עובר וצילו עובר. ובקה"ר בארטיה, כהדין עופא רעבר וטוליה עבר עטיה.

23 רבורים.

24 ב': ר' שמואל בר' נחמני בשם ר' יהושע בן קרחה. ובילי: ר' יצחק תני ליה בשם ר' ירמיהו בן אלעזר, ובקה"ר: ר' יהודה בר' סימון.

25 ציל ירמיה, עיין לעיל.

26 ב': שבעת ימי, יל': שבעה.

27 ובה' ביל' ובקה"ר, ב' בטעות: בראשית.

28 על סלה זו ומצאים קיים לסימן מחינה.

29 ב': שום נכר, ובילי כלפינו ובקה"ר: בשבת מאי אית לך למיטר מחלליה וכו', והפירוש הוא שבשבת לא נברא כלום ומשום זה עליו לשבות מכל מלאכה וזה לא נתבטל, ומתוך שהמחלל שבת בשונג מתכפר לו בקרבן ובהו יש קצת ביטול (מתחיה).

30 בב' ובילי מוסוין: כיון שראה דור שמחלל שבת מביא קרבן ומתכפר לו התחיל וכו'.

31 ציל: בשם, כמו שהוא בכ' ובילי.

32 ב' ליתא ובילי: כאן, ואולי גם לפנינו ציל כן, עיין לעיל הערה 10.

33 הרי הוא מלך ליתא בכ' וגם לא ביל'. ובקה"ר: בן שנה דוסה למלך תמון באיספקרפטסי והכל מחבקין וכו'.

34 ביל' דר': בולש כיכין, וציל כיכין. ב' בטעות: כנסין, ובקה"ר: פושט ידיו בכיכין.

קו

גרינברג

[ד']

בן עשרים סוס³⁵ משפר³⁶ גרמיה מהני גרמיה מיסמי³⁷ מיתאי ליה איתחא נשא
אשה נתון עליה איכוף נעשה המור נעשה בעל מוס לתורה ראה לך בנים נעשה
ככלב מיצר³⁸ ככלבא בשביל מרובנח³⁹ בניו ונעשה בעל מוס למצות⁴⁰ הזקין
נעשה קוף והוא⁴¹ אמרת לרשעים אבל בצדיקים המלך דוד זקן⁴² מה יתרון
לאדם⁴³ אמ' ר' שמואל⁴⁴ בר רב יצחק בקשו חכמים לנגח ספר קהלת שמצאו⁴⁵
40 [ע"א] בו דברים שמשין⁴⁶ לצד מינות אמ' כך היה ראוי לומר שלמה שמה בילדותך
משה⁴⁷ אמר לא תתורו (במד' טו, לט) ושלמה אמ' והלך ברככי לבך⁴⁸
(קה' יא, ט) אמ' ר' בנימן בר' לוי⁴⁹ בקשו חכמים לנגח ספר קהלת לומר
מה יתרון וגו' יכול אף בעמילה של חורה אמ' ר' יצחק⁵⁰ בנהוג שבועלם אדם
לוקח ליש' אחת מן השוק וגו' והבריות⁵¹ וגו' ואמר ר' פנחס בנהוג שבועלם מכבס
כסותו בימות הגשמים וגו' והבריות וגו' אמר ר' אבין בא וראה כמה היו⁵²
על מצות העומר קצורו ונתנוהו וגו' אמ' ר' לוי הרי שחשת חרעת
ועדרת וכסחתה וקצרת ועמ' וגו' הרי מה יתרון לו שיעמול לרוח ר' שמעון⁵³ בר
נציב⁵⁴ אתחא צוח רבי לכל רבנן ולא צוח לבר קפרא אול כתב ליה על תרע

35 יל': כסוס, ב' ליחא ועיין קה"ד.
36 וזכה ביל' ובקה"ד, ב' בטעות: משכר.
37 ב' ויל': חסתי, ואולי ציל: מחמד, ופירושו: מיפה את עצמו, מהנה את עצמו ומחמד
להביא לו אשה.
38 ב': בצרך וביל' ד"ר כלפינו ופירושו עני ככלב (עיין שבת קנ"ה:): שכן מתרגם בח"י
אביון: צריכה, ועיין בדברים דבה, הוצאת ליברמן עמ' 56 הערה ז, וביל' בדפוסים חרשים
הניהו: מצדת, ספני שלא הבינו פירושו.
39 ב' ויל': מונותיו ומון.
40 כנראה שלמצות פירושו כאן לצדקה, עיין דברים דבה, הוצ' ליברמן עמוד 36 הערה
10, ומאמרו ב*JBL* כס"ה (1946), עמ' 99 ואילך.
41 ציל והרא, ב': הרא דאה אמר ברשעים, וזכה ביל'.
42 ביל' ססיים: אפילו זקן דוד המלך, ובע"ז ב' וקה"ד.
43 כ': בנהוג שבועלם אדם לוקח לישראל בשר מן השוק מבשלו ואוכלו ולאחר
לקנות אחר לאכול שנית, ומאמר זה בקיצור הוא בכח"י להלן בשם ר' יצחק, ראה למטה
הערה 80, ובקה"ד ליחא.
44 וזכה בקה"ד, ב': ר' שמואל בר נחמני, וביל' ליחא.
45 ב': שהיו, 46 ב': שהם משין למינות, ובקה"ד כלפינו.
47 ב': מוסיף רבינו.
48 המאמר קטוע, השהו קה"ד.
49 ב': ר' יהושע בן לוי, ובקה"ד: ר' בנימין וכלי שם אביו, והמאמר קטוע יותר כב' והשהו
קה"ד בפסיקתא דר"כ ריש פ"ח, ס"ח ע"ב.
50 ראה לעיל הערה 43.
51 יש כאן קיצור, והכונה היא לפסיקתא דר"כ פ"ח, ס"ט א' (ומובאה כיל'), ועיין וי"ד
רפ"ח ובקה"ד כאן, וב' ליחא.
52 ציל: היו נישדאל מצטערין) כבמקבילות.
53 כל המאמר הזה ליחא כב' אבל נמצא ביל' ובמקורות הנ"ל חוץ מן הפסיקתא, ועיין
בהערה בובר לפסיקתא שם הערה כ"ב.
54 יל': ר' שמעון בר רבי נסיב.

ביתיה אמ' 55 שמחתך את מיית מה יתרון לשמחתך נפק ר' איסתכל ביה אמ' מאן הרן ולא צווחני ליה רכתב אילן אמרי ליה בר קפרא אמ' למחר אני עבד אריסטון וצווח ליה כיון רעלין ארחין יתבון למגיס ומגסא עלילא 56 הוא אמ' חלת מאוון רמתלין על הרין תעלה והוא תמך 57 סלק ר' לגביה אמ' ליה בגין מה את עבד כאן 58 ולא תשובק אדיסיא 59 דיגסין אמ' ליה דלא תימר למינס אחיית אלא כגון דלא (צווח) צווחת ליה 59 עם הברייתא 60.

דור הולך ודור בא ר' יודן בשם ר' יהושע 61 אומ' אין לך (ארס) 62 כל יום ויום שלא שלא נולדו בו ששים ריבוא ומאתים 63 ס' ריבוא מה טעם דור הולך ודור בא (בא) ומנין שהרור ששים ריבוא 64 ר' ברכייה מייתי ליה מן הרא אס יראה בא חניג הולך וחורג בא סומא סומא 65 שלא יהו 66 אחרים המית ואחרים החיה [דכתוב] ראו עתה כי אני אני הוא [אני אמית ואחיה] (רב' לב, לט) אמ' ר' אבא 68 בר כהנא בנהג שבועולס ארס 69 שוקע כבשנו 70 מה שמשקע אחרון הוא שולה ראשון 71 אבל הקדוש אינו כן דור שמוליך ראשון הוא מביא 72 אחרון ריש לקיש שמע ליה מדרא אל תאמ' מה היה 73 וגו' (קה' ז, י).

65 יל': מה שמחת. קה'ר וי'ר: אחר שמחתך.
66 ביל' ליחא. ולפינו ציל ונס]מנסא (ומי מנסא) עליל, ובגו'ר: כיון דהוא מניס עליל
67 ביל' ובמדרשים הגיל: צנין.
68 ביל': כן. 69 יל': אורחיא.
69 ביל' לנכון: בגין דלא צווחת לי.
60 בקה'ר כסיים: לא כן אמר שלמה מה יתרון לארס וגו'.
61 יל' סוס': בן לוי.
62 בבתי קו לסיסן מחיקה.
63 ב': ומתים בו.
64 ב' מוסיף: שנאמר עד תום כל (הדור) [הגוין] אנשי המלחמה היוצאים וגו' יהושע ה', י'.
65 ב': מכאן שהרור ששים רבוא. הרור.
66 ב': הולך סומא, בא סומא.
67 ב': אומות העולם אומרים.
68 יל': רבי הווא בר כהנא. ובקה'ר אמר ר' ברכיה.
69 ליחא בב'.
70 ב': כבשני.
71 וכ'ה ביל': ב': שמשקע ראשון הוא אחרון וכ'ה בקה'ר.
72 ב': אלא דור שהוא הולך ראשון הוא [בא ראשון] מוליך אחרון מביא אחרון. ולפינו ציל מביא [ראשון דור שהוא מוליך אחרון הוא מביא] אחרון.
73 [המאמר הקטוע הזה ליחא בב' וישנו כיל', וכנראה שהכוונה למאמר ריש לקיש במדרש סמואל פט"ו-ב: אמר ר' שמעון בן לקיש אל חאמר מה היה שהימים הראשונים היו טובים מפאה, אל חאמר אלו היה ר' זעירא (ציל עקיבא) קיים הייתי למד תורה, אלו היה ר' טרפון קיים הייתי למד תורה, אין לך אלא חכם שכדורך. ובקה'ר פ"א, ד: ר' אחא בר כהנא ואמרי לה כשם ר' ארא בר חוניא יהיה בעיניך דור שבא כדור שהלך שלא חאמר אילו היה ר' עקיבא קיים וכו'. וגם לפינו מאמר ריש לקיש מכוון לפסוק: דור הולך ודור בא. ש.ל.].

הארץ לעולם עומדת אמ' ריש לקיש כל מה שברא הק' בארם ברא בארץ ארם יש לו ראש והארץ יש לה ראש שנ' ראש עפרות תבל (משלי ת, כו) ארם יש לו עינים והארץ יש לה עינים שנ' ויכסו את עין הארץ ואוניסו⁷⁴ יש לה שנ' שמעו שמים (ישעיה א, ב) וגו' והיא אוכלת שנ' ארץ אוכלת יושביה (במדבר יג, לב) ושחה שנ' למטר השמים תשחה מים (דברים יא, יא) והתגעשת⁷⁵ כמו ארם ונתחגעש ותרעש הארץ (ההלים יח, ח) והשתכרת שנ' נוע תנוע הארץ כשיכור (ישעיה כד, כ) ארם מקיאה והארץ מקיאה ותקיא⁷⁶ הארץ וגו' ויקרא יח, כה) ויש לה ידים שנ' והארץ הגה רחבת ידים (בראשית לר, כא), ויש לה טבור שנ' הושב⁷⁷ על טבור הארץ (יהוקאל לה, יב) ויש לה ירכיים שנ' וקבצתים מירכתי ארץ (ירמיה לא, ח) ויש לה רגלים שנ' והארץ לעולם עומדת (קה' א, ד) והעמדת⁷⁸ ד' אחא⁷⁹ ואמר תפקדיה ר' אחא ואמר מוניה.

ורח השמש אמר ר' אבא בר כהנא אין אנו יודעין משורח השמש וכא השמש אלא עד הזריח⁸⁰ שמשו של צדיק זה מזריח שמשו של צדיק אחר ביום שמת ד' עקיבה נולד רבי הקרוש וקראו עליו זרח השמש וגו' ביום שמת רבינו הקדוש נולד רב יהודה בבבל⁸¹ וקראו עליו וגו' ביום שמת ר' השעיא איש טבריה⁸² נולד רב הושעיה בריה עד שלא השקיע⁸³ שמשו של שרה הזריח שמשו של רבקה שנ' ויבאה יצחק וגו' (בראשית כד, סז) עד שלא השקיע שמשו של⁸⁴ עתניאל הזריח שמש של עלי עד שלא השקיע שמשו של עלי הזריח שמשו של שמואל שנ' ונר אלהים טרם יכבה (שמואלא, ג, ג).

ואל מקומו שואף זורח. כיצד נגלגל⁸⁵ מהלך ברקיע כקלע הזה של ספינה אמר ר' שמואל בר נחמן יכול נגלגל חמה לעלות ולשקוע בשעתו אלא הבה רומה⁸⁶ עליו ואומר לו בשעת פלונית תחלי⁸⁷ במקום פלוני מאי טעמ' ומאי⁸⁸ דוחקין

74 ב': כמו במקרא, וכמה (שמות י', ה'), (ואולי צ"ל ויכס את עין נבל) הארץ (שם, ס"ז), וביל' כלפנינו.

75 כל המאמר עד הסוף מקוצר לפנינו.

76 הסדר שונה הוא משל ב' ודומה לסדר שביל'.

77 צ"ל: יושבי. 78 יל': ומעמדת, כ': מעמדת.

79 אחא ליחא כב', וביל' ליחא נס המלה: ר'.

80 ב' ומקבילות: עד שלא השקיע, ועיין קה"ר ובר' פנח, ב', 617 ובפירוש מנחת יהודה סם.

81 ליחא כב', ועיין קידושין ע"ב ב' ובר' הגיל.

82 כצ"ל. ב': טריא, ולפנינו יש כאן חסרון עיין ב' ומקבילות הגיל.

83 ב' בטעות: הגיע.

84 ב' מוסיף: משה הזריח שמשו של יהושע, עד שלא שקעה שמשו של יהושע זרחת שמשו של עתניאל ועד שלא שקעה שמשו של.

85 ב' מוסיף: חמה, וכל המאמר כאן אינו בקה"ר ועיין במדרש תלמים, י"ט-יא

ועיין לו ב'.

86 צ"ל: דוחק, כמו ב' ויל'.

87 ב' ויל' תחא, ואולי צ"ל לפנינו: תהל, כלומר, תאיר.

88 צ"ל: שואף כמו ב' ויל'.

[ז]

מדרש קהלת וזוטא

קט

לה⁹⁰ ר' (סרכי)⁹⁰ בירכיה אמר כאילפא דבר⁹¹ סלביטא אמר ר' אילא אלפ(ס)א דבר סלביטא שפא⁹² חבלים יש בהם כמנין ימות החמה כל אחר ואחר יש לו שמות בפני עצמן ואדם הראשון קרא שמות לכולן ר' אלכסנדרר אמר שמנה מלאכים יש לו ר' מלפניו ור' מאחוריו מלפניו כדרי שלא ישרוף את העולם ומאחוריו כדרי שלא יקפוז⁹³ את העולם⁹⁴ והיכן נגלגל חמה ולבנה⁹⁵ ר' ירמיה⁹⁶ בן אלעזר אומר ברקיע השני שנאמר ויתן⁹⁷ אותם אלהים ברקיע השמים (בראשית א, ז).
תני שלשה קולות יוצאין מסוף העולם ועד סופו⁹⁸ והגשמים והגשמה בשעה⁹⁹ שיוצאין מן הנוף. היום מניין אמר ר' יהודה בר' אלעי מה אתה סבור שיום זה עוף¹⁰⁰ ברקיע ואינו אלא נוסר ברקיע כמוסר¹⁰¹ הוזה שהוא תחוב בעץ הגשמים מנין אמר ר' לוי כתיב תהום אל תהום קורא וגו' (תהלים מב, ח) המים העליונים זכרים והתחתונים¹⁰² נקבות בשעה שיורדין הן אמרו אילו לאילו אתם בריותיו של ה'ב'ה ואנו שלוחיו קבלו אותנו בסבר פנים יפות ה'הד תפתח הארץ (ישעיה מה, ח) כנגיבה זו שפוחתת לפני הנוכר ויפרו ישע (שם, שם) שכן¹⁰³ פרין ורבין ומביאין ישועה¹⁰⁴ לעולם וצדקה תצמיח יחד (שם, שם) זו ידירת גשמים אני ד' בראתים¹⁰⁵ לעשותו¹⁰⁶ ולתיקונו של עולם. הגשמה בשעה שיוצאה מן הנוף מניין¹⁰⁷ בר קפרא אמר¹⁰⁸ ה'ב'ה את שאינו רואה רואה

90 [בתנחומא מקץ ב' (הוצ' ב', ד'): מהו ולאשפים אלו שרוחקים את המזל, ואין הלשון הזה אלא לשון דוחק שני שמענו זאת השואפים אבינו (עמוס, ח', ד'). ובפסיקתא דר"כ פי' ח', ע' ע"ב: ושאי' צמים חילם (איוב, ה', ה') מי דחק למסונו של פרעה, ובסעיין גנים לאיוב שם עפ' 18: ושאי' וכו' ירחקו וכו' ומענינו שאפני אנוש (תה' נו, ב') ועיין יחזקאל לו, ג', עמוס ב', ז', ש. ל.].

90 ומלה, סרכי' נמחקה בכתי' ואינה אלא כפילות מוטעית מברכיה שלאחריה.

91 חסר בב' וביל' דר': דברם לביטא, וב' העתיק מיל' ר"ח, ומלה זו בווראי מסובשת.

92 וביל' תהלים תרע"ג: הבאה סבריטניא.

93 ב': אר אילא בר אלפא שלש מאות וששים וחמשה.

94 וזכ'ה בב' וביל'. וצ"ל יצנן.

94 שתי מלים אחרונות ליתא בב'.

95 ב': נתונים. יל': והיכן נגלגל חמה. ר' ירמיה בן אלעזר אמר.

96 ב': ר' אלעזר בר' ירמיה.

97 במקרא: ויתן ד' אלהים אותם.

98 ב' מוסיף: ואלו הן היום, וגם כל המאמר הזה ליתא בקהיר. ועיין ביר' פי' ז' 47 ובמקבילות שאיין שם.

99 ב': כשיצאה מן הנוף. 100 שף, וכצ"ל לפנינו.

101 ב': כמסר הזה שהוא נוסר בעץ. ועיין ביר' הגיל.

102 עיין ביר' פי"ג-י"ג 122.

103 ב': שבו. ביר' הגיל (ברפוטים וכת"י): שהן.

104 ב': ישע. 105 במקרא: בראתיו.

106 ב': לישוכו.

107 המים ליתא גם בב', ואף בקיצור ביר' שבמדרש חכמים הושמטה החשובה. עיין בסנתח יהודה בכיר הגיל.

108 ב' מוסיף: עשה.

ואת שאינו מרבר מרבר ואת שאינו שומע שומע ואת שאינו רואה רואה וכל העם רואים את הקולות (שמות כ, יח) ואת שאינו מרבר מרבר ויפתח ה' את פי האתון (במרבב כב, כח) ואת שאינו שומע שומע והאבן¹⁰⁹ הוא חהיה בנון לעדה כי היא שמעה ונ' (יהושע כד, כז) והיכן נלגל חמה ולבנה שקועים ר' יהודה בר אלעאי¹¹⁰ מאחורי כיפה ולמטה אמר ר' יונתן¹¹¹ נראין דברי ר' יהודה בר אלעי מאחורי כיפה ולמעלה בימות החמה שכל העולם¹¹² רוחח והמעיינות צוננין למוליהן ורבנן אמרי¹¹³ מאחורי כיפה ולמטה בימות הגשמים שכל העולם צונן והמעיינות פושדי¹¹⁴ אמר ר' שמעון בן יוחי (אמ) ¹¹⁵ אין אנו יודעין אם בארץ הם פורחים או שאופים¹¹⁶ ברקיע דבר¹¹⁷ קשה עד מאד ואי איפשר לבריה ללעמוד עליהן, אמר ר' יהושע¹¹⁸ בר' נחמיה הרות הזה¹¹⁹ שיוצא הק' משבר¹²⁰ בהרים ומכשלו¹²¹ בנבעות ואמר לו תן דעתך שלא תזיק את¹²² בריותי כי רוח מלפני יעטוף (ישעיה נז, מז) מהו יעטוף משלהי ליה כ'מ'ד'א' בהתעטף עלי רוחי¹²³ (תהלים קמב, ד) וכל כך למה¹²⁴ בשביל נשמות שאני עשיתי. בשלשה¹²⁵ מקומות יצאה הרוח שלא במשקל וביקש להחריב את כל העולם כולו אחת¹²⁶ בימי יונה ואחת בימי אליהו ואחת בימי איוב בימי¹²⁷ יונה ד' הטיל רוח גדולה (יונה א, ד) בימי אליהו שנאמר צא ורחעמרת בהר (מלא, יט, יא) ונ' בימי איוב והנה רוח גדולה באה (איוב א, יט) ונ' אמר ר' יהודה בר שלום אותו¹²⁸ שהיה בימי יונה אין לך קץ מיקון¹²⁹ (אלא) שבהם אלא אותה שהיה בימי אליהו שנאמר והנה ד' עובר (מלא,

[42 ע"א]

109 וכן גם ב', אבל במקרא: הנה האבן.
110 יש כאן חסרון וצ"ל: נרינברג חד אמר מאחורי כיפה ולמעלה חדר אמר וכו' בב' וביל'.
111 ב': אמר ר' יונתן בן גוריון. וביל' אמר ר' יונתן, ואולי צ"ל: ר' יונתן דבית גוברין.
112 ב' נוסף: כולו.
113 ב': ומיליהן ררבנן דאינון אמרי.
114 וכו' ביל' ובב"ר. ב': רוחחין וכו' בפסחים צ"ד ב'.
115 סוטה וליהא בב' יל' וב"ר.
116 ב' סתקן ע"פ הילקוט: שפין, וכו' בכ"ר ואין צורך. עיין לעיל הערה 89.
117 דבר קשה עד מאד ליהא בב', אבל ישנו ביל' ובב"ר.
118 ב': א"ר יודה בר נחמן, ובקה"ר ירוש' ברכות פ"ט י"ג: אמר ר' יהושע בן חנניה, וכצ"ל לפנינו.

119 וכו' בירוש' הגל ובב"ר פכ"ד, ד', 282, והשלמט ב' היא סלא לצורך.
120 כתי' שלפנינו היא גם בכ"ר כ"א ובספרי, עיין בשנוס' בכ"ר שם.
121 ב': ומרשלו.
122 ב': לבריותי סה טעמא דכתיב.
123 וכו' בירוש' הגל ובקה"ר ד"ר, אבל ב' וב"ר נפשי (יונה ב', ח').
124 ב': מסום דכתיב ותסמות אני עשיתי (ישעיה, שם).
125 ב': א"ר יהודה בן לוי בשלשה. ובמקבילות: אמר ר' הונא.
126 ב': ואלו הן אחד.
127 סמאן עד כל דנחלים זה הלב ליחא בב' וישנו בקה"ר בשניו סדר ובראיות סאומט

הפסוקים.

128 כאן מקוצר, עיין בקה"ר.
129 צ"ל: קתמיקון, כמקבילות.

קיא

מדרש קהלת זוטא

[ט]

יט, יא). בשביל¹³⁰ ארבעה דברים חוזר בו הקבה שלא תהא הארץ שותה אלא מלמעלה בשביל בעלי זרוע בשביל¹³¹ טללים רעים ושחאה גבוה שותה כנמוך ושיהו הכל נושאים עיניהם למרום¹³² מה טעם לשום שפלים למרום (איוב ה, יא) ר' אליעזר¹³³ ור' יהושע היו פורשין¹³⁴ כים הגדול נכנסה ספינתם למקום שאין מים מהלכין אמר לו ר' אליעזר לר' יהושע לא באנו לכאן אלא לניסיון נמלא¹³⁵ מכאן חבית מים מלאו משם מלא חבית מים כיון דעל¹³⁶ אמר להם אנדרינוס שחיק עצמות¹³⁷ מי אוקיינוס מה ב¹³⁸ אמרו לו מים בלועים¹³⁹ מים אמר להן המין¹⁴⁰ לי מלח¹⁴¹ מטה מלא אוקינתא והיו יהבין בהון מייא דהוא¹⁴² בלע להון על דעתיה דר' אליעזר¹⁴³ לשם הם שבים ללכת.

כל הנחלים¹⁴⁴ זה הלב כל התורה כולה אינה נכנסת אלא ללב והים אינו מלא והלב אינו מתמלא¹⁴⁵ תאמר משארם מוציא חכמתו מלבו כוב אינה חזרת עליו שנאמר¹⁴⁶ הם שבים ד"א כל הנחלים כל החכמה אינה נכנסת אלא ללב והלב¹⁴⁷ אינו מתמלא וכן הנפש לא תמלא האמר משמוסר תלמודו לאחד שוב אינו חוזר עליו שנאמר¹⁴⁸ אל מקום שהנחלין הולכין ונו' כך והיו הרבדים האלה (דברים ו, ו). מטרונה שאלה את ר' יוסי בן חלפתא¹⁴⁹ אמרה ליה מה הדין¹⁵⁰ יהיב חכמתא לחכימין (דניאל ב, כא) לטיפשין צדיך

130 עיין קה"ר פ"א ז', כ"ד פ"ג, ט' 119 ובהקבלות שצוינו שם.

131 בכ"ר ובהק"ר: בשביל להריח טללים וכו'. ובירוש' תענית פ"ג ס"ו ע"ג: וספני טללים רעים.

132 במקבילות: תולים עיניהם כלפי מעלה (בירוש': אל השמים), אבל כהני הוצאת מרנלויות ע"ז כלפנינו.

133 מכאן עד כל הנחלים זה הלב נמצא ביל', בקה"ר פ"א, ז', בכ"ר פ"ג, ט', 118.

134 וכן בקה"ר, אבל ביל' ובכ"ר: מפרשין.

135 נמלא מכאן חבית מים ליחא ביל' ובכ"ר.

136 יל' ומדרשים: [לרוסין].

137 שחיק עצמות ליחא ביל', בקה"ר ובכ"ר [בכל כחה], ועיין ירוש' מגילה פ"ג ה"ח ע"ד רע"ג.

138 יל': מן הם. קה"ר וב"ר: מה הן.

139 יל' ב"ר וקה"ר: כולעים.

140 יל' ד"ר: וחונן, ועיין בשנו"ס בכ"ר הג"ל.

141 צ"ל: מלון מינה מלא לוקינתא. וביל' מלון מינה לינינתא.

142 ביל': והיא.

143 צ"ל ע"פ היל' ד"ר וביד כתי': שבים ועל דעתיה דרבי יהושע. ועיין הפירושים במנחת יודרה בכ"ר שם.

144 יל': הולכים על הים זה הלב.

145 ב' נוסף: וכן הנפש לא המלא.

146 ביל': ת"ל שם הם שבים, ואצל ב' נשפט ע"י הרומות מ"ת"ל ספ' עד, ת"ל אל מקום.

147 יל': והים אינו מלא אף הלב. 148 יל' וב': ת"ל.

149 קה"ר פ"א ז', תנחומא ויקהל פ"ו ב', כנוסחא שלפנינו בשנינויים קלים, אבל בתנחומא הוצאת בוכר מקץ ס"ו ט', מסורת אחרת עיי"ש.

150 ב' נוס': ענאמר.

[42 ע"ב] קרא למימר אמר ליה¹⁵¹ ביתי אם יבואו אליך שני בני אדם ללות אחד עני ואחד עשיר לאי זה מהם אתה מלה לעני או לעשיר אמרה לו לעשיר אמר לה למה אמר לו אם מאבר העשיר יש לו לפרוע אבל אם מאבר העני מהיכן יפרע לי אמר לה ישמעו אוניך מה שפיך מרבר כך אם נתן הקב"ה לטיפשם היו יושבין הונוין בה בבתי מרחצאות אבל נתן הקב"ה חכמה לחכמים שידו הונוין בבתי כנסיות ובבתי מדרשות.

ד"א כל הנחלים כל המתים אינם הולכים אלא לשאול ושאלו איננו מתמלא דכתיב שאול ואבדון לא חשבענה וגו' (משלי כז, כ) אל מקום שהנחלים הולכין מקום שהנפשות מתכנסות בעולם הזה¹⁵² משם הם עתידים לומר שירה בעולם הבא שנאמר מכנף הארץ ומירות שמענו (ישעיה כד, טז).

ד"א כל הנחלים כל ישראל נכנסין לירושלים וירושלים איננו מתמלא ותנינן¹⁵³ עומדים צפופים ומשתחוים רווחים כמה היה ביניהם ד' שמואל כך איכ"א¹⁵⁴ בשם ד' אחא אמר ארבע אמות בין כל אחד ואחד אמה לכל צד כדי שלא יהא אדם שומע קול תפלת חבירו בירושלים¹⁵⁵ ואל מקום שישראל מתכנסין בעולם הזה שם¹⁵⁶ הן מתכנסין לעתיד לבוא שנאמר והשתחו לו בזה הקודש ובירושלים (ישעיה כז, יג).

ד"א כל הנחלים כל הממון אינו עולה אלא למלכות והמלכות אינו מתמלא¹⁵⁷ דכתיב ועיני האדם לא חשבענה¹⁵⁸ והיה סתרה¹⁵⁹ (שם כג, יח) ר' אליעזר¹⁶⁰ בר' יוסי בעא ארבע אמות בין כל אחד ואחד אמה לכל כגון אתה וחברך ושני עטיפי כיוצא בו¹⁶¹ מה ולמכסה עתיק (ישעיה, שם) אמר ליה יומא [43 ע"א] דין סירסרון¹⁶⁴ ולמחר סריקון לראשונים¹⁶⁵ (קה' א, יא) זה דור אנוש

151 ב': לה.
152 וכו' בב' (אלא ששם: מתקצאות) וביל', אבל בקה"ר: לעולם הבא עיי"ש.
153 אבות פ"ה מ"ה.
154 צ"ל בר איניא, וכן נכון, עיין בהערות תיאודור לכ"ר שו" 2. ובב': כה נחמני.
155 ב' נוס': אל מקום שהנחלים הולכים.
156 ב': כך.
157 חפש הסלים האחרונות נמחקו בכתי' ע"י הצינזור.
158 צ"ל עיף היל' (אל מקום שהנחלים שהם מתוודין אותו לעתיד לבא דכתיב) ועיין להלן.
159 ב' מסיים: אל מקום שהנחלים הולכים שם שכים ללכת. מיד חזר ונתן להם ברביית. ועיין נ"י היל' לעיל, ועיין הני' בקה"ר ששם המאמר מלא ומבואר היטיב.
160 מכאן ער, לראשונים' ליחא בב' וישנו בשניים' כקה"ר. וביל' נמצאות רק ההחלפה ער וחברך'.
161 צ"ל: קוטי (רבי') כמו ביל' ובקה"ר.
162 יל': כי ליושבים לפני ד' ישעיה כג, יח.
163 צ"ל: ושני עטופי סדינים כיוצא בכך, כמו שהיא בקה"ר. ועטופי סדינים' פירושו ח"ח.
עיין אבות דרין ספכ"ה, מדרש חללים י"ח, ל"ד (ש. ל.).
164 עיין בקה"ר ושם הנירסא: סימסיריקין, מחר אולוסיריקין, כלומר היום בנדיים שחצין משי ולמחר כולו משי. ואולי צ"ל לפנינו: סיסירונן, כלומר בנדי עור עזים. (ש. ל.).
165 בב' נמצאים המדרשים האלה שלא במקומם, כפרק ב', עמ' 91, ובהערתו הוא כותב:

[יא]

מדרש קהלת זוטא

קיג

נורד המכול וגם לאחרונים אלו מצריים וסרומיים וטוב משניהם זה אלף דור שעלו במחשבה להבראות. כמה נמחו מהם ר' אייבו¹⁶⁶ בשם ר' אליעזר תשע מאות ושבעים¹⁶⁷ וארבעה דור¹⁶⁸ ואיזה זה תורה ר' לוי בשם ר' נחמן¹⁶⁹ אומר תשע מאות ושמונים דור ואיזה זה (תורה)¹⁷⁰ מילה ולמי אני נותן זיכרון למי שבא באחרונה אלו ישראל שנאמר לאחרונה יסעו (במדבר ב, לא) ר' יהודה אומר אין זכרון לראשונים אלו מצריים וגם לאחרונים אלו עמלקיים אם כן למה¹⁷¹ נאמר תמחה¹⁷² למחות מתחת השמים. כמה נביאים¹⁷³ נעשו לישראל עד שלא יצאו ממצרים עליהם נאמר¹⁷⁴ אין זכרון לראשונים וכמה שניבאו¹⁷⁵ להם אחר שיצאו עליהם נאמר וגם לאחרונים¹⁷⁶ (שלא נצרכה נביאתן לדורות לא נתפרסמו) ולמי אני נותן זיכרון לחייה¹⁷⁷ העולם הבא לישראל ה'ה' לא יאמר עוד חי ר' (ירמיהו טו, יד). ר"א אין זכרון לראשונים אלו הנביאים שעמדו בימי אליהו אמר ר' יוחנן ששים רבוא נביאים עמדו¹⁷⁸ לישראל בימי אליהו ר' יעקב¹⁷⁹ ק"כ ריבוא אמר ר' יוחנן מננת ועד אנטרופס¹⁸⁰ ס' ריבוא עיירות היוי מצויאות כפליים מיוצאי מצרים אין לך מקוללת מכולם מדיחון¹⁸¹ ובתואל¹⁸² מדיחון¹⁸¹ שאררה יהושע ובתואל¹⁸² היו (בה)¹⁸³ שם שני עגלי זהב של ירבעם עומרים (כאחת) אחת אהה¹⁸⁴ אומר

זה שייך לעיל קהלת א', י"א, אבל יען כי נקבע מקומו בכאן הנחתיו פה, וראיתי כי גם בילי קהלת רטו חתקס"ח הביא המאמר הזה פה כמו שהוא בקהלת זוטא, אבל בקה"ר בפ' אין זכרון סצא דרשה אחרת וברור שהגליונות לא היו מכורכים והגליון הזה על אין זכרון שייך לעיל וכו'.
166 ב': ר' (תנינא) (הגאב בשם ר"א) בנו של ר' יוסי הגלילי. ב' חסן אח המאמר. כסו שדוא לנכון בב"ד פ"ה אות ד'. אבל ניד' הילי קרובה לנדרסתנו, אלא שהילי מיתס את דברי ר' אייבו בשם ר' אליעזר לרבי לוי כש"ד נחמיה ולהפך. ומאמר זה נמצא בכתב יד שלנו בקצת שניונים גם בפ"ד פסוק ג'. ושם: ר' אייבו בשם ר' יוסי הגלילי.
167 וכן תקן ב' ע"פ הילי.

168 ב': מה טעם דבר צוה לאלף (תה', קה, ה') ובילי כלפנינו.
169 בילי: נחמיה. ב' כלפנינו, אבל במקבילות: בשם ר' שמואל בר נחמן. ועיין בפירושו תיאודור לכ"ר, 263.

170 קום לסיסן מחיקה.
171 ב': למי, ובילי יש כאן השפטה.
172 ב': את זכר עמלק מתחת השמים (דברים כ"ה, י"ט) לישראל.
173 ב': נסים, וכצ"ל לפנינו.
174 ב' בטעות: גם לאחרונים.
175 ב': נסים נעשו לישראל לאחר שיצאו ממצרים עליהם נאמר גם לאחרונים. וגם לפנינו צ"ל: וכמה נעשו להם וכו'.

176 המלים. שלא... נתפרסמו אינן במקומן. ראה למטה הערה 187.
177 וכו' בילי. ב': זכרון לעולם הבא.
178 בילי נוסף: להם. ב': נאמרו, וצ"ל: עמדו.
179 וכו' ב'. בילי: עקיבא.
180 בילי: מננת ועד אנטרופס, וכצ"ל לפנינו עיין הערה ב'.
181 ב': כיריחו.
182 ב' וילי לנכון; ובית אל.
183 נמחק ע"י קו. 184 ב': כתוב אחד.

קיד גרינברג [יב]

ויצאו בני הנביאים¹⁸⁴ וגו' ויגשו בני הנביאים אשר בבית¹⁸⁶ אל ואין נביאים פחות משנים ולמה לא נפרסמה נבואתן אמור מעתה נבואה צריכה לדורות נכתבה¹⁸⁷ לעתיד לבוא הק' בא ומפרסם נבואתן הראה היא דכתי' ובא ר' אלהים¹⁸⁸ וכל קדושים עמך (זכריה יד, ה).

מעוות לא יוכל לתקון¹⁸⁹ (קהלת א, טו) משנתעוותו¹⁹⁰ מששת ימי בראשית וכבשן בימי¹⁹¹ אוקינוס¹⁹² לא נתקנו וחסרון לא ר"ל כ"ו ל"ו¹⁹³ משנתעוותו מאורות מששת ימי בראשית וחסרון¹⁹⁴ ה'ק"ב'ה שנת¹⁹⁵ הלבנה משנת החמה הרי כמה קיצין¹⁹⁶ עיבורין עוד לא¹⁹⁷ נתקנו ומשחיסר ה'ב'ה שנת¹⁹⁸ רכתיב והיו ימיו מאה ועשרים שנה (בראשית ו, ג) עוד לא נמנו.¹⁹⁹

דברתי אני עם לבי²⁰⁰ עשרה דברים משמשין את הלב. לב רואה לב מרבר לב יודע לב שומע לב עומד לב צועק לב מהלך לב נופל לב שמח לב מתנחם.²⁰¹ לב רואה ולבי ראה הריבה (קהלת א, טז) לב מרבר דברתי אני עם לבי (שם א, יח) לב יודע, לב יודע מרת נפשו (משלי יד, י) לב צועק, צעק לבם אל ד' (איכה ב, יח) לב שומע ונתת לעברך לב שומע (מלכים א ג, ט) לב עומד היעמוד לבך (יחזקאל כב, יד) לב מהלך הלא²⁰² לבי הלך (מלכים ב, ה, כה) לב נופל אל יפול לב אדם עליו (שמואל א, יז, לב) לב שמח לכן שמח לבי (תהלים טז, ט) לב מתנחם, רברו על לב ירושלם (ישעיה מ, ב).

185 ב' ויל': אשר ביריחו, ועיין להלן.

186 וכ"ה ביל' ובב' וצ"ל להפך, עיין כהנהגה ב'.

187 ב': הנפרסמה, וביל' כלפנינו וכאן מקומן של המלים הנמצאות למעלה ראה הערה 176.

188 וכ"ה בב', וביל': אלקים כל קדושים עמך, וצ"ל אלקי כל קדושים וכי'.

189 המאמר הזה נמצא בב' בפרק ב' שלא במקומו וביל' נמצא במקומו.

190 ב' ויל': משנעוותו המים.

191 במי.

192 ב': ושוב לא.

193 וחסרון לא' ליחא בב' וביל', והמלים המוקפות נמחקו בכח"י.

194 ב': וחסרו, יל': וחסר.

195 ב': שנת כמה ושנת הלבנה.

196 ב' מוסיף: כמה שנים וכמה חדשים וכמה, וביל' כלפנינו.

197 יש כאן חסרון וצ"ל כמו ב': [נמנו. ד"א משנתעוותו דור הסכול עוד לא]

אלא ששם נתקנו במקומו נמנו.

198 ב' ויל': את שנחתי.

199 פה נשמטו מכתב יד שלנו הרבה דרשות על פסוק זה הנמצאות בב' וגם ביל'.

200 המאמר הזה עד סוף הפרק נמצא בב' שלא במקומו אלא בפרק ב' ע"כ⁹⁴ וביל'.

ובקצה' הוא במקומו, ועיין בפסיקתא דר"כ נחמו, קכ"ד ע"כ.

201 ב' מוסיף: אפרט.

202 בפרק: לא לבי.